

אורות השבוע

כ"ט טבת תשס"ד

וארא

גליון תורני
היוצא לאור ע"י
כולל זכרון שניאור

אור הלכה

בענין מצות ד' כוסות

הרב שמואל שפירא

ובאמת מבואר בכמה ראשונים כמו שביאר הגרי"ז בהרמב"ם. דהרוקח והאבודרהם הקשו למה אין מברכין על מצות ד' כוסות, ומבואר דהוא מצוה מיוחדת וצריך לברך עליו ברכת המצוות. והנה רבים הקשו על מש"כ הגרי"ז דלדעת תוס' אין כלל ענין בשתיית הד' כוסות דרך חירות. דהרי מפורש בגמ' בכמה מקומות דתקנו משום חירות! וזה לשון הגמ' (ק"י:): "ארבע כסי תקנו רבנן דרך חירות כל חד נעביד ביה מצוה". וכן שם (קט:): בסוגיא דווגות "אמר רבינא ארבעה כסי תקינו רבנן דרך חירות כל חד וחד מצוה באפי נפשיה".

ועוד מקשים קושיא עצומה מדברי הגרי"ז עצמו. דבגדר דין הסיבה ביאר הגרי"ז דיש מחלוקת הרמב"ם ותוס', דלהרמב"ם דין הסיבה הוא דין נוסף, ולתוס' הוא חלק מתקנת הד' כוסות. ובזה ביאר למה התוס' נסתפקו לומר דלא יצא אם לא שתאם בהסיבה וצריך לחזור ולשתיתם - דאם הוא דין בפנ"ע מה מועיל שוב לחזור ולשתיתם הלא כבר יצא עיקר דין הכוס, והרי היא כשותה שתייה בעלמא. ומוכיח הגרי"ז מזה דלתוס' דין הסיבה הוא חלק מעצם מצוות הד' כוסות. ולפי דברי הגרי"ז דאמרנו דד' כוסות הם ככל כוסות של ברכה, ואין כלל מצוה לשתותם יותר מדין הטעימה - תמוה מאד, דאיך אומר הגרי"ז דלתוס' יש דין הסיבה והוא חלק ממצות ארבע כוסות? הלא אין כלל מצות שתייה בהד' כוסות רק שווים לשאר כוסות של ברכה?

ועוד יש להקשות, דלתוס', דמסתפק דאפשר דכולם יוצאים בדין שומע כעונה, איך יוצאים מצות דרך חירות אם רק המברך מיסב? דבשלמא הברכות על הכוס מקיימים בדין שומע כעונה, אבל איך מקיימים המצוות הסיבה שנכלל בתקנת הכוסות?

ונראה לבאר דהנה במשנה ריש ע"פ שנינו, "אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין ואפילו מן התמחזי". והרשב"ם מפרש דלא יפחתו לו "אגבאי צדקה קאי, וה"ה נמי אם לא יתנו לו שצריך שיחזור בכל כחו אחריו... וסדרן מפורש לפנינו, ומצינו בב"ד, רב הונא בשם רבי אבא אמר כנגד ארבע לשוני גאולה האמורין בגלות מצרים והוצאתי והצלתי...". ונראה שרוצה בזה להסביר למה מחוייב לחזור בכל כחו אחריו אם אין לו יין, יותר משאר מצוות (וכן מבואר ברמב"ם שמחוייב למכור כסותו) ולזה ביאר הרשב"ם שהד' כוסות הם כנגד לשונות הגאולה וענינים פרסום הנס. וכן מפורש בכמה מקומות, כגון הא דנשים חייבין בארבע כוסות שאף הן היו באותו הנס. ותוס' הביא דברי רשב"ם האלו. ולכן נראה בוודאי דגם לתוס' סיבת תקנת מצות הד' כוסות הוא לפרסם הנס, רק דיני הכוסות הם הלכות כוס של ברכה. ואפשר שלכך הביאו מקור מהד' לשונות דגאולה להסביר למה באמת צריך הוא ליקח ד' כוסות אם אין לו, יותר משאר מצוות דאינו מחוייב יותר מחומש.

ולפי"ז מיושב שפיר לשון הגמ': ארבע כסי תקינו רבנן דרך חירות.

הראשונים בפרק ערבי פסחים, מביאים מחז"ל (ממדרש וירושלמי) שהד' כוסות שתקנו חכמים בליל הסדר, הם כנגד ארבע לשוני גאולה האמורין בפרשתינו.

בחידושי הגרי"ז על הרמב"ם מבאר, בלשונו הזהב, מחלוקת יסודי בגדר תקנת ד' כוסות, ומבאר דיש להבין חיובא דד' כוסות בב' אופנים, האחד הוא שתקנו מצוה של שתיית ד' כוסות דרך חירות, והב' שתקנו ד' מצוות, בסדר ד' כוסות של ברכה.

ומוכיח הגרי"ז דלתוס', עיקר מצות ארבע כוסות היא רק שהם משתמשים ככוסות של ברכה, ודינם שוה לשאר כוסות של ברכה כקידוש הבדלה וברהמ"ז. ומוכיח זה מכמה מקומות. דהנה התוס' מסתפקים לומר (בריש פ' ע"פ), דסגי אם רק הבעה"ב ישתה הד' כוסות ויוציא את בני ביתו בשלו, "דמ"ש ארבע כוסות מקידוש דכל השנה שאחד מוציא את כולם" עכ"ל. והגרי"ז מביא מאביו הגרי"ז דקדוק עצום בדבריהם - דמה שייך לדמות ד' כוסות לקידוש דכל השנה דהתם המצוה היא הברכה וזהו עיקר הקידוש, ובזה הוי דינא דשומע כעונה, אבל בארבע כוסות הלא עיקר המצוה היא השתייה של הד' כוסות ומאי שייך להוציא בזה? והוכיח מזה דס"ל להתוס' דגם בארבע כוסות אין עיקר המצוה בשתיית הכוסות רק בהברכות של דעם הכוסות והוי ממש דוגמת קידוש דכל השנה וכל כוסות של ברכה עכ"ל. ועוד מביא הגרי"ז מתוס' שם ק"י: דסובר דשיעור מלא לוגמיו היינו אותו שיעור של רוב הכוס שנאמר בארבע כוסות "והוא דאשתי רובא דכסא". דמלא לוגמיו הוא רוב רביעית, ורובא דכסא פירושו רוב שיעורא דרביעית, ולא רוב הכוס שהוא שותה. ומסביר הגרי"ז דלשיטת תוס' הדין של שתיית כוסות הוא אותו הדין של "המברך צריך שיטעום" האמור בכל כוס של ברכה.

אולם הרמב"ם בהל' חמץ ומצה לא הזכיר כלל בד' כוסות שיעור דמלא לוגמיו, רק שיעור רוב הכוס, והר"ן מפרש החילוק, דבקידוש הוא דין טעימה מהכוס, והשיעור מלא לוגמיו, אבל בד' כוסות צריך רוב הכוס דהמצוה היא שתייתו. וביאר הגרי"ז, דלהרמב"ם המצוה דד' כוסות יסודו הוא להראות דרך חירות וכדמפורש ברמב"ם (הלכה ו') בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים וכו' ועל דבר זה צוה הקב"ה בתורה וזכרת כי עבד היית כלומר כאילו הוא בעצמו יצא עתה ממצרים.

והוסיף הגרי"ז עוד דיש נ"מ בין הרמב"ם לתוס' בפ"י דברי הגמ' בערבי פסחים. דאיתא בגמ' שם (קח:), דאם שתאן חי "ידי יין יצא וידי חירות לא יצא", דלתוס' רק חסר לו מצוה מן המובחר, אבל אין דין מזיגה בארבע כוסות יותר מבקידוש, אבל הרמב"ם כתב "ארבעה כוסות האלו צריך למוזג אותן כדי שתהיה שתייה עריבה, הכל לפי היין ולפי דעת השותה", ומשמע דזה דין בשתיית הד' כוסות דרך חירות.

כוסות של ברכה, מ"מ משתנה דינם בכמה דברים, וכמו שבארנו דעני מחוייב לחזר עה"פ, וגם מובן שאף אם אחד מוציא כולם, אף דאין דין ומצות שתייה מיוחדת בפני עצמו, מ"מ, כדי להראות ולפרסם הנס צריך שישתה ממנו המברך כשהוא מיסב דרך חירות – ואם לאו לא יצאו אף היוצאים עמו. ועיקר מהותם הם ד' כוסות של פרסום הגאולה, ואם לא שתאם הוא דרך חירות חסר בפרסום הנס. ונזכה לבג"צ במהרה בימינו.

דזה עיקר תקנתם. ומחלוקת תוס' עם הרמב"ם הוא רק בזה: אם פרסום הנס בשתייתם הוא חלק מהמצוה – שחידשו חכמינו מצות שתייה דרך חירות או שאע"פ שסיבת התקנה היתה לפרסם הנס מ"מ לא תקנו רק הלכות שאר כוסות של ברכה.

ולתרץ הסתירה בדברי הגרי"ז, י"ל עוד, דגם לתוס' עיקר מהות הד' כוסות הם פרסום הנס כדביארנו, ולכך אף שהגדירם חז"ל בהלכות

הרב שפירא מחברי הכולל.

אור מקרא

"ויאמר ה' אל משה אמור אל אהרן קח מטך וגו'"

הרב יששכר יהודה אהרמן

שרבגן יצטרכו להיות מחוייבים הטוב בחינם כי ידע עד כמה הדבר מחייב.

ואולי זה ראייה לדברי החובות הלבבות, שכתב שאם אדם חשב לעשות טובה לחברו אע"פ שלא עשהו חברו מחוייב בהכרת הטוב. וז"ל, "ואם יקצר במעשהו לדבר שיקרהו ימנעהו מהיטיב אילנו, הודאתו חובה עלינו כיון שמתברר לנו כי דעתו עלינו לטוב וכי כוונתו להועיל לנו". וכן איתא בגמ' ע"ז (ה). ת"ר "מי יתן והיה לבבם זה להם" וגו'. אמר להם משה לישראל כפויי טובה בני כפויי טובה שלא אמרו להקב"ה תן אתה (פי', שהי' לכלל ישראל באמת לשאול להם לב כזה ליראה את ה'), ובתוס' שם כתב שסיבתם שלא רצו לומר תן אתה לפי שלא היו רוצים להחזיק לו טובה בכך עכ"ל.

ומשני המעשים האלה רואים עד כמה השתדלו מלהמנע מזה כי הכרת הטוב זה דבר מחייב עד למאד.

והדבר השני שאדם שמכיר טובה עושה זאת לתועלתו.

שלמה המלך במשלי (י"ז:ג) (כותב "משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מתוך ביתו".

ועיין בדברי הרלב"ג דכתב וז"ל, והסיבה השנית כי זה

העונש ראוי שיבא עליו מהש"י על זאת התכונה הפחותה כי היא תמנע האדם מכל הטובות והשלימיות, וזה כי האדם

נכנע להש"י מפני רבוי הטובות אשר הוא גומל אותו תמיד

ומי שלא יכיר לאנשים הטובה שהם עושים לו לא יכיר

להש"י בטובות שהוא חונן אותו ויהיה זה סיבה אל הכפירה בשם יתברך" עכ"ל.

וא"כ לפי"ז אפשר לבאר מדוע אמר משה לה' איני יכול

להפכו, כי הבין עד כמה מחוייב בהכרת הטוב כי זהו לעצמו ולתועלתו, וזה לא משנה אם המיטיב הוא דומם או חי, כי

כאן הוא מצד עצמו ולא זולתו.

במדרש רבה איתא "אמר ר' תנחום למה לא לקו המים ע"י משה, אמר לו הקב"ה המים ששמרוך כשהשלכת ליאור אינו דין שילקו על ידך, חייך לא ילקו אלא ע"י אהרן". וכן במד"ד פ' בשלח אמר לו הקב"ה היכן מצריים שותים? אמר לו מנילוס, אמר לו הפוך אותו לדם. אמר לו איני יכול להפכו, יש אדם שותה מן הבאר משליך אבן לתוכה? אמר לו ילך אהרן ויהפכנו, הלך אהרן והכהו ונהפך לדם וכו'. ובפירושו מהר"ז הביא שהמדרש למד זאת מלימוד של שני כתובים המכחישים זה את זה, ובא הכתוב השלישי וגו'. דכתוב אחד אומר "הנה אנכי מכה במטה אשר בידך" וכתוב א' אומר "ויאמר ה' אל משה אמור אל אהרן קח מטך וגו'" בא פסוק שלישי (משלי יז:ג), "משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו" ומכריע שמושה לא הכה אלא אהרן.

והביאור משום דזה הוי משום הכרת הטוב.

ולכאורה צ"ב דהרי היאור הוא דומם, ומה שייך הכרת הטוב לדומם? והנה בדרך כלל הכרת הטוב מפרשים שכיון שחבירו גמל לו טובה מן הראוי להחזיר לו טובה.

וחשבתי אולי לעורר שני נקודות אחרות בהכרת הטוב, א) עד כמה הכרת הטוב זה מחייב ולא רק שהוא דבר נאה, ב) שדין הכרת הטוב זה לא רק גמול לחבירו אלא שזה לתועלת עצמו.

הגמ' בתענית (כג): מביאה מעשה דאבא חלקיה, ששלחו לו רבנן שיתפלל וירדו גשמים, ואחר שהגיעו לביתו שאלו אותו על הנהגותיו, ואחד מן הדברים ששאלו אותו הי' "מאי טעמא כי כריך מר ריפתא לא אמר לן איתו כרוכו?" אמר להם "משום דלא נפישא ריפתא ואמינא לא אחזיק בהו ברבנן טיבותא בחינם". והביאור הוא שכיון שידע שהם לא יקחו ממנו כי הוי סעודה שאין מספקת לבעליה אבל כיון שרצה ליתן להם א"כ הם מחוייבים בהכרת הטוב ולא רצה

הרב אהרמן לומד בכלל ערב למחנכים אשר בהכולל.

לזכר נשמת מרת חנה בת ר' ישראל ע"ה

נדבת נכדיה משפחת אהרמן